

ԼԻԱՆԱ ՍԱՆԹՐՅԱՆ

ՍԻԱՄԱՆԹՈՅԻ ԵՎ ԴԱՆԻԵԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԼԵԶՎԱՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ  
ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐ

20-րդ դարասկզբի հայկական սիմվոլիզմի ամենախոշոր ներկայացուցիչը՝ Սիամանթոն և ռեալիստ-ռոմանտիկ Դ. Վարուժանը, ժամանակակիցներ լինելով, ունեցան նույն ճակատագիրը, նույն մտահոգությունները, բայց դրսևորեցին տարբեր խառնվածքներ և ընտրեցին պայքարի տարբեր ուղիներ: Եթե Սիամանթոն սզաց համահայկական ողբերգությունը՝ խորապես ապրումակցելով, միշտ մնալով մռայլ ու սարսափազդու մթնոլորտում, ապա Դ. Վարուժանը ծառս եղավ անզամ աստվածների դեմ, կոչ արեց պայքարելու, հուսաց և հավատաց լուսավոր գալիքին:

Բառագործածությամբ ևս տարբերվեցին այս հսկաները՝ ընտրելով նույն բառապաշարը՝ տեղադրեցին տարբեր խոսքաշարերում և տարբեր իմաստներ ու ընդգրկումներ հաղորդեցին բառերին: Գործածության հաճախականությամբ առաջինը Արյուն բառն է (համապատասխանաբար 180 անգամ գործածվել է Դ. Վարուժանի և 134 անգամ՝ Սիամանթոնի երկերում), որին հակակշիռ դրված է Գյանք բառը (92 անգամ հանդիպում է Սիամանթոնի և 81 անգամ՝ Վարուժանի շարքերում):

Պատկերների ստեղծմանը ծառայել են հոմանիշները, հականիշները, կրկնությունը, օքսիմորոնը:

Երկուսն էլ այնպիսի մեծություններ են, որ գնահատվել են ոչ միայն հայերի, այլև օտարների կողմից:

**Բանալի բառեր՝** Եղենն, պայքար, Սիամանթոնի լեզվամտածողությունը, Դ. Վարուժանի լեզվամտածողությունը, խորհրդանիշ, հասարակ անունների հատկացում, գործածության հաճախականություն, հոմանշություն, հականշություն, օքսիմորոն, կրկնություն:

20-րդ դարասկզբի հայկական սիմվոլիզմի առաջին խոշորագույն ներկայացուցիչը Սիամանթոն էր, որին Իսահակյանը բնութագրում է որպես «ունիկում համաշխարհային պոեզիայում»: 6 տարի անց ծնվում է ևս մի տաղանդավոր, պոետական վիթխարի երևույթ՝ Դանիել Վարուժանը, որի կրակոտության չափանիշն են Արշակ Զոպանյանին գրված հետևյալ տողերը՝ «Անահիտ» ամսագրում տպագրվելիք բանաստեղծության աղթիվ. «Քերթվածը զոր կներփակեմ՝ թերևս Դուք սիրեք. հա-

կառակ պարագային՝ կարող եք այրել, իր բոցը՝ ապահով եմ՝ երեք օր Փարիզը պիտի լուսավորեմ»<sup>1</sup>:

Երկու մեծություն միևնույն ժամանակաշրջանում, նույն մտահոգություններով, նույն ճակատագրին արժանացած, բայց տարբեր թե խառնվածքով, թե պայքարի՝ ընտրած ճանապարհով: Սիամանթոն ամենայն մանրամասնությամբ տվեց դժոխքում հայտնված արևմտահայության զարհուրելի ճակատագիրը, չփարվեց հույսին, չշեղվեց իր ճանապարհից: Նա խարազանը դարձավ անտարբեր աշխարհի թիկունքին. «Ո՛վ մարդկային արդարություն, թո՛ղ ես թքնեմ քու ճակատիդ...» («Պարը», էջ 135)<sup>2</sup>:

Դ. Վարուժանն իր ամբողջ կիրքն ու եռանդն ուղղեց իր ժողովրդին՝ հույսի նեցուկ դառնալով ու լավատեսություն ներշնչելով նրան:

Եթե Սիամանթոն կենտրոնացնում է իրադարձությունների, դեպքերի վրա, սգում մարդկային ողբերգությունը և ընդհանրականի միջոցով ասելիքը տեղ հասցնում, ապա Վարուժանը մարդկային հոգեբանության, առանձին կերպարների անհատական տառապանքի ընդհանրացումով է բացում ողբերգությունը:

Սիամանթոն ու Դ. Վարուժանը լրացնում են միմյանց. այդ դժվարին ժամանակներում մեկի ներկայությունը բավարար չէր: Ինչպես նկատում է Հ. Ռշտունին. «Հնագույն մշակույթի մի ժողովրդի անհետացման վտանգը, ապրելու և տնելու կամքը, լավատեսությունը, բարոյական ուժն ու վեհությունը քչերին հաջողվեց երգել այնպես հուժկու և մարդասիրական պաթոսով, ինչպես Վարուժանին ու Սիամանթոնին»<sup>3</sup>:

Բարձր գնահատելով իր ավագ գրչընկերոջը՝ «հոյակապ և հրաբորբոք տաղանդ»՝ Վարուժանը չի զիջում նրան իր ներքին բռնկումով: Դեռևս 1894-96 թթ. ջարդերի տարիներին տեղափոխվելով Պոլիս և հորը բանտում գտնելով՝ Վարուժանն իր մեջ զգում է «առյուծի բաշի» թափահարումը, որը նրան ուղեկցում է մինչև մահ /ակնատեսի վկայությամբ՝ 1915 թ. Չանդըրից Այաշ տեղափոխվող նահատակներից միայն Վարուժանն է դիմադրություն ցույց տալիս իր դահձին/:

Վարուժանի պոռթկուն ու անսանձ խառնվածքը հստակորեն գծագրվում է իր գործերում: Սգալը նրան հատուկ չէ, այլ միայն պայքարը: Անգամ 1895-96 թթ.-ի առթիվ գրված «Ջարդը» բանաստեղծության մեջ, որ կոտորածներին անմիջապես առնչվող գործերից է, չկան մազափետում, սարսափի ու սգի ծանր տրամադրություն, ինչն անխուսափելիորեն ձգվում է Սիամանթոնի շարքերով, այլ կա վրեժի առնական կոչ:

<sup>1</sup> Տե՛ս Գրականության և արվեստի թանգարան, Ա. Չոպանյանի արխիվ, 4/4, 1907-ին գրված նամակը Կանտից: Դ. Վարուժան, Երկեր, Եր., 1979, էջ 209:

<sup>2</sup> Տե՛ս Սիամանթոն, Դանիել Վարուժան, Երկեր, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1979: (Այսուհետ այս բնագրից բերվող օրինակների մոտ կնշվեն ստեղծագործության անվանումը և էջը):

<sup>3</sup> Տե՛ս Ռշտունի Հ., Դանիել Վարուժանի պոեզիան (մահվան 50-ամյակի առթիվ) <http://asj-oa.am/733/1/65-1/69/pdf> (Որոնման ամսաթիվ՝ 28.08.2019):

Ջարդի սեղմ նկարագրությունները հաճախակի ընդմիջվում են պայքարի և ընդդիմության կոչերով՝ «Հառա՛ջ, հառա՛ջ» [289-290]:

Վրեժի կոչ է անում նաև Սիամանթոն («Ատելության կոչ»): Նա գիտակցում է, որ իր կոչն ահավոր է, բայց ունի արդարացում և պատճառ.

*Թեև գիտեմ որ Ատելության Կոչս ահավոր է և ռազմի հրավերս ամենական,*

*Բայց յոթը դար է, որ մայրագութ Հայրենիքը մեր հաղթական այցելությանը*

*կսպասե,*

*Եվ դեռ մտիկ ըրեք, ըմբոստ և Անվրեժ Տարոնն է որ իմ մեջես կգոռա,*

*Արյունլվա Վասպուրականին մահվան հոտը ահավասիկ և մոխրի մրրիկներն*

*Ակնա հովիտներուն,*

*Ահավասի՛կ հազարավոր ավերակներու անեծքը Հայրենիքին պատգամին մեջ*

*արյունագծված...*

*Եվ շունչիս մեջ մահամերձի հոնդյուն, նզովքի խոսքեր, պայքարի վճիռ, և*

*ապրելու անսահման սեր կա... (66-67):*

Սիամանթոն բացում է վերքը, ցավեցնելու աստիճան փորփրում: Վարուժանը կույր ձևացող Եվրոպայի երեսին է շարտում նրա ցինիզմը և անեծք հղում ոճրագործներին.

*– Անե՛ծք...ու սև՛ շիրիմներուն մեջ իսլամ՛*

*Բոլոր ոսկրերն իրարու դեմ կջարդեն.*

*– Անե՛ծք... ու թո՛ւք մայրերուն մութ ծոցին մեջ*

*Կայթը կըլլա սնդիկ կամ խյուս եղիճի.*

*– Անե՛ծք... ու վե՛րն, Ելտըզ-Քյոշկի երդին վրա*

*Բու մը հսկա կդնե բույնն իր հսկա: [«Ջարդը», 293]*

Վարուժանը երբեք չի հուսահատվում. կոչ է անում հայ մայրերին լալ վերջին անգամ, որովհետև արդեն տեսնում է «Նոր սաղմեր նոր Որդիներու ստեղծիչ...//Հգոր ճեմքերն Առյուծներու ապագա...» [«Ջարդը», 293-294]:

*Իսկ վերջին տողերն ուղղակի լավատեսության գերաստիճանն են.*

*....Ու անհամբեր հեռո՛ւն, հեռո՛ւն ակնապիշ*

*Պիտի սպասեն վարդահեղեղ գալուստին*

*Արշալույսի մ՛Արշալույսի մը՝ որուն*

*(Հավատացեք ինձ, Մայրեր,)*

*Ես ոտնաձայնը կառնեմ... [«Ջարդը», 294]:*

Սիամանթոն ևս ունի «Հույսին համար», սակայն այստեղ հույսի ու լավատեսության փոխարեն իրականում պարզապես ցանկություն է, այն չի թևավորում. թերևս բառապաշարի ծանրությունը, պատկերների մոայլությունը թույլ չեն տալիս լիարժեքորեն ոգևորվել:

Սիամանթոն ինքը բացատրում է իր տառապանքի և հուսահատության պատճառն ու ցույց տալիս դրանց աղբյուրը.



անհանգստություն ու մտահոգություն ունենալով՝ Վարուժանը ցուցադրեց միայն հույսը, լավատեսությունը, ոգևորությունը:

Միամանթոն զուրկ էր այս ամենից և իրեն ընտանիք է դարձնում ժողովրդին, գերագույն ուժով ապրումակցում.

....Վասնզի, Մահը ուսերուս վրան է այս իրիկուն,

Ու մտիկ ըրէք, ակռաներս մահագուժորեն կկրճտեն... [«Հիշատակ»,90]:

Միայնակ մնալով իր համագգային ցավի ու անգործության հետ՝ Միամանթոն շուրջն է նայում համախոհներ ու պայքարողներ գտնելու հույսով, և չգտնելով՝ նախատում է հայոց հոգևոր առաջնորդ Խրիմյան Հայրիկին, որը, չափազանց հնազանդ գտնվելով, չառաջնորդեց նրան պայքարի, այլ խոնարհաբար աղոթեց: Ըմբոստ Միամանթոն պայքար էր ուզում, սակայն չկար պաշտոնական-պետական առաջնորդ (չհաշված հայդուկապետերը, որոնք ապօրինի էին գործում).

...Եվ քո մեկ պատգամդ, քու օրհնությունդ, քու մեկ քայլդ պիտի բավեր,

Որպեսզի կամքերը սուրերուն հետ վառեին, որպեսզի քայլերը հառաջանային,

Որպեսզի թշնամիները զարհուրեին, որպեսզի հաղթանակները

մարմարվեին... [Խրիմյան Հայրիկ»,53]:

Խորագգաց ու ներքնատես բանաստեղծը մարգարեանում է և նախապես տեսնում ու բազմիցս ապրում իրեն հասանելի ճակատագիրը.

Ու նորեն, երազներու ուխտված մարմնիս վրան,

Արյունով թրջված պատանքներուդ խոնավությունը կզգամ,

Ու չարագոր ձեռվրներ երկաթեղեն ծանրությամբ,

Կմոտենա՛ն, կմոտենա՛ն արտևանդներս փակելու,

Ու բազուկներս, որ ատենով հաղթանակներու արեգակին գալարվեցան...

Այսօր ջախջախված՝ սրտիս սերերուն վրա կհաչաձևվին....

[«Հիշատակ»,90]:

Անգործությունից Միամանթոյի մնում է միայն խնդրել.

Տե՛ր, հիվանդներուն և լքվածներուն սնարեն

Ոճրագործներդ ու իրենց սուրերուն սարսափը հեռացո՛ւր,

Եվ ջուրերդ թո՛ղ քիչ մը իրենց կատաղութենեն հանդարտին,

Որպեսզի մահապարտները աքսորանքի նավերուն մեջ,

Թեն քեզ անիծելով, բայց գոնե խաղաղությամբ ոգեվարին....

[«Գթություն»,91]:

Համակերպվելով իր ճակատագրին՝ Միամանթոն իր անդրշիրիմյան պատգամն է հղում սերունդներին.

Ա՛ն այն սուրը որ օր մը իբր Խորհրդանիշը իմ անձնուրաց անցյալիս,

Եկար կայծակի բեկորի մը նման շիրիմիս վրան ցցելու,

Վերցո՛ւր գայն, աջ ձեռքիդ մեջ, վստահ և ամրապինդ, վերցո՛ւր,

Ու սուրա՛, սիրելիս, պերճորեն, զվարթորեն, կտրիճորեն սուրա՛,

Հոն, ուր ես գաղափարիս և գաղափարիդ համար առավոտ մը, արյունիս մեջ



բառը *Կյանքն* է՝ 92 անգամ գործածված է Միամանթոյի և 81 անգամ՝ Վարուժանի շարքերում: Երկու հեղինակներն էլ *Արյանն* ու *Մահին* հակակշիռ դնում են *Կյանքը*:

Խոսքաշարով պայմանավորված՝ նվագում է *Սև* բառի բացասական արժեքը, իսկ բառը հանդիպում է 63 անգամ Վարուժանի և իր բուն բացասական իմաստով 41 անգամ՝ Միամանթոյի երկերում:

Գործածական մեծ հաճախականություն ունի *Հույսը* (72 անգամ) դժոխք պատկերող Միամանթոյի երկերում (միայն 27 անգամ գործածված է «Հոգեվարքի և հույսի ջահեր» շարքում): 25 անգամ հանդիպում է Վարուժանի շարքերում:

Հետաքրքիր է *Կարմիր* բառի երկփեղկված գործածությունը Միամանթոյի գործերում՝ մերթ ուրախ կոտորածի խորհրդանիշ (*...Մեր վերարկուներն իրենց կարմիր նախճիրին տակ // Բովանդակ ռազմադաշտը մեր նայվածքներեն դիպատեցին...* («Հաղթանակեն հետո», 32)), մերթ ապագայի պայծառ երազների և հաղթանակի խորհրդանիշ (*...Երազներս, հույսերս, սերերս և կամքս կարմիր, // Տարիներով, մտածումիս հետ, ցուցցին...* («Ափ մը մոխիր հայրենի տուն», 88): *Ու դեռ մայրերը կան, արգասաբեր ու հերարձակ, // Որ վերը, վրաններուն մեջը դաշտավայրին, // Իրենց հուռթի ու լայն ու լուսավոր կողերուն տակ, // Մեր վաղորդայնները նորեն փառավորելու համար // Մոլեգին Դյուցազներու կարմիր երկունքը կապրին...* («Հույսին ճամփան», 23)): Այս տեսակետից Միամանթոն հականշային շարք է ձևավորում՝ *Կարմիր* բառի մեջ ամփոփելով կյանքի ու մահվան հակադիր գաղափարները:

Գաղափարային խտացումների շնորհիվ են *Արհավիրքը*, *Ցավը*, *Ոճիրը* Միամանթոյի գործերում վերածվում *Եղեռնի* հոմանիշների: Իսկ կրկնությունը դառնում է պատկերավորման և հուզական պաթոսի արտահայտչամիջոց (*...Դժխեմ ու նիհար ծառերը... Անթվելի մեռելներու կմախքներուն նման, հողմերու ժամուն, գիրա՛ր, գիրա՛ր, գիրա՛ր կջախջախեն...* («Սովամահ», 74), «*Անոթի ենք, Տե՛ր, գթա՛, բնություն, գթա՛, մարդե՛ր, անոթի ենք մարդկություն, անոթի ենք...*» («Սովամահ», 75), *Դիակնե՛ր և դիակնե՛ր, որոնց գլուխները միայն մոխիրներեն դուրս են ցցված՝ // Հունձքերուն վրա դիակնե՛ր, դիակնե՛ր ավազաններուն երեսը և դիակնե՛ր իմ սարսափահար ոտքերուս տակ...* («Մենախոսություն», 61), *Ուրեմն ոտքի՛, նորեն ոտքի՛, նորեն ոտքի՛, Հայորդիներ՛ր, Դյուցազուններ՛ր, Ազատաբերներ՛ր, // Ոտքի՛, և օդերուն մեջ թո՛ղ ցնդին, օդերուն մեջ թո՛ղ մոխրանան // Մեր դահիճներուն սա՛ պատժապարտ պալատներն արյունաթոր...* («Ահաբեկիչներ», 60)):

Տառապանքի ու հուսահատության խորությունն ու տևականությունն իրենց հետքն են թողնում անգամ Հաղթության վրա՝ ծնունդ տալով Միամանթոյի գրչի տակից ծնված խոսուն օքսիմորոնի՝ *...Քու մտածումիդ մեջն էր, որ ծնավ կարմիր արևը հուսահատյալ Հաղթության...* («Կովկաս», 55):

Բնականաբար, մեկ հոդվածն ի գործու չէ լիարժեքորեն տալու երկու անընդգրկելի մեծությունների բազմաշերտ ու հարուստ լեզվաշխարհն ու հոգին: Ամփոփելով կրկենք, դաժան ու դժվարին ժամանակների համար ծնվեցին, պայքարեցին

ու նահատակվեցին երկու հսկաները, մնացին անմահ հայ ժողովրդի հիշողության մեջ, իսկ Վարուժանի մեծությունը տեսան ու գնահատեցին նաև օտարները: Ֆրանսիացի հայագետ Ֆրեդերիկ Ֆեյդին իրավացիորեն գրել է. «Վարուժանը պատկանում է նույնքան Արևմուտքին, որքան Հայաստանին»:

Իսկ 1958 թ. փետրվարի 8-ին Գենտում տեղի ունեցավ Վարուժանին նվիրված երեկո: Փետրվարի 9-ին համալսարանի մատենադարանի մեծ սրահում ամրացվեց հուշատախտակ՝ Վարուժանի դիմաքանդակով և հայերեն, ֆրանսերեն, ֆլամանդերեն արձանագրությամբ: Դիմաքանդակի տակ բանաստեղծի խոսքերն են.

Ի՛նչ փոյթ կեանքը մեռնող,  
երբոր երազը կապրի,  
երբոր երազն անմահ է:

*ПАРАЛЛЕЛИ ЯЗЫКОВОГО МЫШЛЕНИЯ СИАМАНТО И ДАНИЕЛЯ ВАРУЖАНА-ЛИАНА САНТРЯН-Виднейший представитель армянского символизма начала 20-го века Сиаманто и реалист-романтик Д. Варужан, будучи современниками, имели одинаковую судьбу, одинаковые переживания, но проявили разные виды темперамента и выбрали разные способы борьбы. Если Сиаманто оплакивал всеармянскую трагедию, глубоко сопереживая и всегда оставаясь в мрачной и страшной атмосфере, то Д. Варужан восставал даже против богов, призывая сражаться, надеяться и верить в светлое будущее.*

*Эти гиганты отличались также применением разного словарного запаса: одна и та же лексика выступала в разных словосочетаниях, придавая словам разные значения и смыслы. По частоте употребления превалирует слово кровь (используется 180 раз Д. Варужаном и 134 раз Сиаманто), которому противопоставлено слово жизнь (92 раза у Сиаманто и 81 раз у Варужана).*

*Синонимы, антонимы, повторы, оксюморон послужили для создания образов.*

*Величие обоих писателей было оценено не только армянами, но и иностранцами.*

**Ключевые слова:** геноцид, борьба, языковое мышление Сиаманто, языковое мышление Варужана, символ, присвоение нарицательных имен, частота использования, синонимичность, антонимичность, оксюморон, повторы.

*PARALLELS OF LANGUAGE THINKING OF SIAMANTO AND DANIEL VARUZHAN - LIANA SANTRYAN-The most prominent representative of Armenian symbolism of the early 20th century Siamanto and the romantic realist D. Varuzhan, being contemporaries, had the same fate, the same feelings but showed different types of*

temperament and chose different ways of struggle. If Siamanto mourned the pan-Armenian tragedy, deeply empathizing and always remaining in a gloomy and terrible atmosphere, then D. Varuzhan even rebelled against the gods, calling to fight, hope and believe in a brighter future.

These giants were also distinguished by the use of different vocabulary: the same vocabulary appeared in different phrases, giving the words different meanings. The word blood prevails in frequency of use (used 180 times by D. Varuzhan and 134 times by Siamanto), it is opposed to the word life (used 92 times by Siamanto and 81 times by Varuzhan).

Synonyms, antonyms, repetitions, oxymoron served to create images.

The greatness of both writers was appreciated not only by Armenians, but also by foreigners.

**Key words:** genocide, struggle, Siamanto's language thinking, Varuzhan's language thinking, symbol, common naming, frequency of use, synonymy, antonymy, oxymoron, repetition.